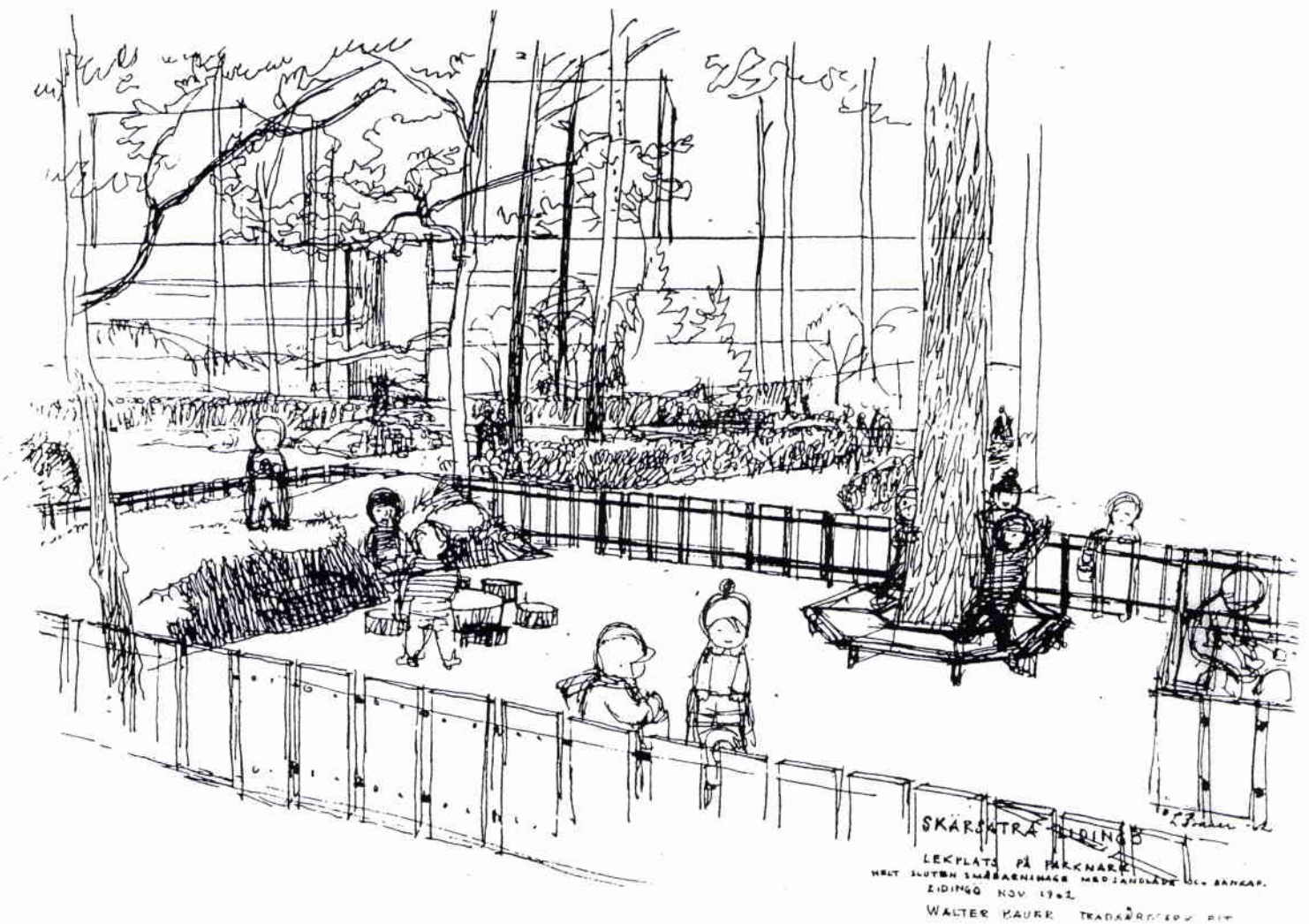

SKÄRSÄTRA - 60-TALSFUNKTIONALISM
VÄRD ATT BEVARA

Gunilla Dyfverman

FÖRUTSÄTTNINGARNA

Under femtiotalet steg välståndet i Sverige. Det innebar också en ökad inflyttning till städerna. Byggnadslagen, som kom 1948, gav kommunerna möjlighet att bestämma över vad och hur mycket som skulle byggas. Befolkningen hade ökat kraftigt på grund av de stora barnkullar som fötts på 40-talet. Bostadsbristen var svår och skulle så förbli en bra bit in på 60-talet. Man bodde trångt - det var inte ovanligt att en familj på 5-6 personer bodde i en etta med alkov i köket. Staten subventionerade bostadsbyggande och andra byggnationer som t ex skolor och sportanläggningar och bibliotek.

Under 50-talet växte också ett lättare mera internationellt formspråk fram. Arkitekterna var inte längre lika intresserade av den inhemska variant av funktionalismen som var utmärkande för 40-talets byggande. Man återknöt till 30-talets experimenterande funktionalism, där funktionen skulle avspeglas i materialet, men använde sig nu av utsmyckningar på fasaden i form av burspråk, mosaikpartier och bemålade väggfält.

1959 genomfördes enhetliga, i hela riket gällande byggnadsbestämmelser som ersatte de tidigare lokala. Redan 1954 hade Bostadsstyrelsen givit ut sina bostadsnormer: *God bostad*. Man ansåg där att två-tre rum och kök var en lagom standardhöjning för en familj, vilket fick till följd att man i Sverige satsade på flerbostadshus, i stället för enfamiljshus, som ansågs oekonomiska i den storleken.⁴ Vid 60-talets mitt ökade så småningom småhusbyggandet. Alla i familjen skulle ha ett eget rum, var parollen. En mängd "husböcker" gavs ut: *Villan vi drömmer om, Vi vill bo i eget hus, Köksboken*.... Som ett exempel på stilen i vissa av dem kan den senare citeras: "För varmmatlagningen är spisen i en eller annan form en självklar utrustningsartikel".⁵

FUNKTIONEN

Allt större intresse ägnades rummets funktion. Det första allrummet byggdes i experimentlägenheterna i Baronbackarna, Örebro 1951. Vid den undersökning som gjordes några år senare och som varit förutsättning för bebyggelsen, fann man att allrummet användes ungefär som vardagsrummet tidigare. Familjerna åt, hobbyarbetade och umgicks i köket.

Funktionalismens arkitekter hade i allmänhet gjort påfallande små kök. Meningen var ju att människor helst skulle äta i kollektiva matsalar och ägna kvällarna åt att förkovra sig i olika ämnen. 50-talets arkitekter hade insett att de boendes egna behov skulle styra utformningen av köken. 1957 ritade Jöran Curman i Hässelbystrand ett kök av den typ som blev så gott som standard under 60-talet.^{6, 7}

⁴ *Femtiotalet*, Arkitekturmuseets Årsbok 1995, Stockholm 1995, sid 16-17

⁵ *Köksboken*, Stockholm 1967, sid 19

⁶ Kökets korridor del har en bakomliggande badrumsdel, matplatsen är en rektangel med fönsterband från vägg till vägg

⁷ Eva Rudberg i *Funktionalismens genombrott och kris*, Stockholm 1980, sid 90-91

Om köket fortfarande känns tillräckligt för dagens familjer är sovrummen påfallande små och ofta svärmöblerade. Standardiseringen gjorde att rummen låstes till sin funktion eftersom ytan var så liten. Om det större sovrummets enda fönster placerades nere i ena hörnet på rummets långvägg kunde det inte gärna användas till annat än att sova i. Sattes fönstret däremot på rummets kortvägg kunde flera alternativa möbleringar och ändamål tänkas. 60-talets arkitekter var i allmänhet mycket medvetna om hur dagsljuset föll in i rummen och hur det påverkades av eventuella balkonger ovanför.

I *Arkitektur* nr 1 1959 finns en presentation av bostadsområdet i Hässelbystrand, som ritats av Curman & Gunnartz och där även Sennis medverkat. Området uppfördes 1956-57 och består av 3-våningslängor liggande i en starkt kuperad terräng i söderslutningen mot Lambarfjärden. Längorna påminner mycket om lamellhusen i Skärsåtra. De är byggda med bärande betongväggar, har gavlar och fasader av betong mot öster och norr med utvändig isolering av lättbetong. Fasaderna mot söder och väster är utfackningsväggar med stomme av träreglar och ytterbekädnad av eternit, vilket även använts till balkongfronterna. Alla utomhusnickerier var som tidigare i Skärsåtra behandlade med impregneringsvätska och det fanns inga utvändiga färger. Badrum och kök i nära kontakt, rationell planläggning av vatten och avlopp med tanke på ljudisoleringen utmärker området - precis som i Skärsåtra.⁸

I det bostadsområde i Orminge som Curman Arkitektkontor AB tog sig an efter Skärsåtra, använde sig Curman av System Skarne 66, där endast ytterväggarna var bärande. Här var lägenhetsytan alltså helt befriad från bärande element. I en artikel om bostadsplanering i *Arkitektur* nr 9 1971, under medverkan av arkitekterna Håkan Brunnberg, Jöran Curman och Ulf Gillberg, skriver Curman:

Ingen utom de boende själva kan var och en för sin hushållsgrupp avgöra vad som är meningsfullt för just hans situation - nu. De fåtaliga praktiska prov som hittills genomförts synes visa att det först och främst är **känslan** av att äga frihet inom sin bostad som upplevs som mycket betydelsefull och när man i praktiken disponerar om sin lägenhet resultaten ofta blir överraskande och delvis normstridiga.⁹

Arkitekterna för Skärsåtra var alltså mycket medvetna om vad de gjorde. Deras tidigare erfarenheter av bl a Hässelbystrand gav dem möjlighet att trots all standardisering skapa bostäder som fortfarande är högt uppskattade.

LE CORBUSIER

Det finns många drag av funktionalismens idéer i Skärsåtra. Mest påfallande i detaljer som hörnbalkongerna på de låga punkthusen, de horisontella fönsterbanden i alla hustyper, de rena fasaderna på längorna och höghusen med sina indragna balkonger. Lägenheterna är väl genomtänkta "bostadsmaskiner".

Enligt Le Corbusier, som myntade begreppet ovan, har en bostad två funktioner,

⁸ *Arkitektur*, nr 1 1959, sid 14

⁹ *Arkitektur*, nr 9 1971, sid 9

först att vara en maskin skapad för att göra vårt dagliga arbete där så snabbt och enkelt som möjligt och för att tillgodose våra kroppsliga behov och erbjuda komfort. Den ska också vara ett ställe där vi kan tänka över tillvaron och där vi upplever den skönhet som är så viktig för andlig vila. Han säger dock att han är medveten om att detta senare inte är allas "cup of tea", men att det för vissa människor är väsentligt att deras hus förser dem med en känsla av skönhet. Han anser att det är arkitektens sak att få fram detta, medan det är ingenjörens sak att konstruera det praktiska.¹⁰

Sol, rymd och träd anser han vara det viktigaste när det gäller stadsplanering, om människan berövades träden skulle hon bara vara omgiven av sina egna artificiella skapelser. Hans beundran för amerikanerna som behållit den stora Central Park på Manhattan utan att bebygga dess värdefulla mark, är stor.¹¹ Hans egen uppväxt i de trädrika Jurabergen gav eko i hans idéer under hela hans liv. Den moderna människan skulle från sin ljusa, rationellt placerade bostad kunna gå direkt ut i naturen.

De flesta arkitekter i Sverige var sedan 30-talet påverkade av Le Corbusiers idéer men formspråket blev under 60-talet klarare och rätlinjigare än under 50-talet och mer likt den ursprungliga funktionalismen. Den armerade betongen som underlättade storskaligheten var förhärskande och skulle snart drivas till sin kulmen i byggena i Tensta och Rosengård. Men få förstod att spara befintlig mark som arkitekterna i Skärsåtra, att ta in naturen som en del av området.

Le Corbusiers bild av höghusen vid randen av vildmarken är något som kan ha föresvävat Curman och Gunnartz men det viktigaste har varit den helhetssyn som arkitekterna haft på boende, samvaro, praktisk tillgänglighet och planeringen i samklang med lidingönaturen.

---

¹⁰ Le Corbusier: *L'Almanach d'architecture moderne (1925)*, citerad i Jean Jenger: *Le Corbusier, Architect of a New Age*, Frankrike 1993, fr den engelska översättningen, London 1996, sid 129

¹¹ Le Corbusier: *Quand les cathédrales étaient blanches (1937)*, ur *ibid*, sid 120-121

SKÄRSÄTRA

Skärsätra gård omnämns första gången 1379 i ett medeltida köpebrev. Den huvudbyggnad som uppfördes 1782 står kvar än idag, dock kraftigt ombyggd. på 1900-talet. Flygelbyggnaden, kallad Bjällbo, har däremot sin ursprungliga karaktär i behåll. 1907 köptes den 300 tunnland stora egendomen av ett konsortium, som planerade bygga Skärsätra villastad. Redan då fanns ett 70-tal sommarvillor i området. Skärsätra förblev ett utpräglat villasamhälle fram till 1960-talet. Kommunen hade beslutat sig för att där bygga det dittills största flerbostadsområdet på Lidingö.¹⁶

Varför så stort? Det fanns ju redan flera stora flerbostadsområden på ön? I Arkitekturmuseets årsbok 1996, skriver Olle Bengtzon:

När Sixten Larsson som nybliven generaldirektör för Kungl. Byggnadsstyrelsen lät summera befolkningsprognoserna i kommunernas nya generalplaner, kunde han konstatera att Sveriges folkmängd, om alla kommunala förhoppningar infriades, 1990 skulle ha stigit till 80(!) miljoner...¹⁷

Det var Kommunreformen 1952 som låg bakom. Framtidstron var stark och alla ville överträffa grannkommunen. Enligt den första dispositionsplanen från 1943 skulle Lidingös befolkning uppgå till 28.000 år 1970 - enligt generalplanen från 1948 skulle invånarantalet stiga till 55.000 - och i enlighet med denna byggdes Skärsätra. Då Skärsätra redan var på gång kom regionplanen från 1960. I den planerades invånarantalet stiga till 73.000 år 1990. (1 januari 1999 hade Lidingö 40.373 invånare.)¹⁸

Inte underligt då, att ett stort köpcentrum planerades på centrala Lidingö. Det skulle även betjäna Hjorthagen och Bogesundslandet, dit det enligt planerna skulle gå en bro. Tävlingen om centrum med tillhörande stadshus vanns av Sten Samuelsson, men endast Stadshuset blev uppfört 1975. Lidingö Centrum skulle ha varit i en mycket "modern" stil, med mycket glas och aluminium, en stil som bröt helt med de omkringliggande småskaliga byggnaderna.

Centret diskuterades år från år i fullmäktige och uppfördes till slut 1995 i ett betydligt nedbantat skick och i en försiktigt traditionell tegelarkitektur. Stadshuset ligger kvar som ett rymdskepp utan anknytning till den omkringliggande bebyggelsen.

Rune Andersson, byggnadschef i kommunen vid den tid Skärsätra byggdes, berättade att han varit med vid förhandlingarna med markägaren Torsten Månsson, som själv var initiativtagare och den drivande kraften bakom projektet. Rune Andersson ansåg att Skärsätra med sin omsorg i plan och utförande fortfarande präglades av 50-talets idéer.¹⁹

¹⁶ Ibid, sid 41

¹⁷ *En miljon bostäder* Arkitekturmuseets årsbok 1996, Stockholm 1996, sid 66

¹⁸ *Lidingö faktiskt*, Lidingö stads broschyr, Lidingö 1999

¹⁹ Intervju med Rune Andersson, augusti 1996

Torsten Månsson beklagade att han inte hade tillgång till material från den här tiden, men fyllde i bilden av hur projektet gått till.²⁰ Den mark där flerbostadsområdet Skärsätra byggdes ägdes huvudsakligen av honom själv. Torsten Månsson, låg under slutet av 50-talet i förhandlingar med kommunen. När avtalet var klart och arkitekterna vidtalade av markägaren såldes området till HSB i Stockholm. Skärsättras egen HSB-förening konstituerades den 15 december 1959.²¹

Förslag till ändring av stadsplan för centrala delen av Skärsätraområdet presenterades i byggnadsnämnden i februari 1961 av stadsarkitekt Bengt Holmstrand med HSB som sökande. Förslaget ställdes ut 11 februari - 4 mars. Den 23 mars 1961 togs ansökan upp i byggnadsnämnden och beviljades byggnadslov i kvarteren Solvändan och Fackelrosen - trots avvikelser från gällande stadsplan beträffande punkthusens höjd och inbördes placering - mot uppfyllande av vissa villkor, bl a att sökanden innan byggnadsföretaget påbörjades skulle anmäla ansvarig arbetsledare som byggnadsnämnden kunde godkänna.²²

Först den 4 oktober 1961 hade HSB Skärsätra det andra sammanträdet sedan föreningen konstituerats, varvid beslöts att man från HSB i Stockholm skulle förvärva stadsägorna 2157, 2158 och 2159 inom Skärsätraområdet. Samma år förvärvades mera mark från HSB i Stockholm. 1962 beslöts att av Torsten Månsson förvärva ytterligare några markområden. I förvaltningsberättelsen har man beskrivit byggnadsetapperna:

Etapp 1 bestod av kvarteren Hundlokan nr 1, Solvändan nr 1, Göksblomstret nr 1, Fackelrosen nr 1. De omfattade nio flerfamiljshus innehållande 309 lägenheter, en lekskola, en tvättcentral och fyra lokaler samt 48 garage. Inflyttningen skedde i november och oktober 1962.

Etapp 2 omfattade fyra hus i kvarteret Gulltraven nr 1 och Kungsljuset nr 1, innehållande 240 lägenheter. Etapp 3 projekterades med 57 lägenheter och tio lokaler i kvarteren Pyrolan och Nyckelblomstret.²³

Arkitekter var Jöran Curman & Nils Gunnarz. För den yttre miljön såsom parken och grönytorna runt husen svarade landskapsarkitekten Walter Bauer.

²⁰ Intervju med Torsten Månsson, augusti 1996

²¹ HSB Skärsättras protokoll nr 1/1959

²² Byggnadsnämndens i Lidingö protokoll från sammanträde 1961-03-23, § 7.27

²³ Förvaltningsberättelsen 1/10 1961- 30/9 1962, HSB Skärsätra

EN BESKRIVNING AV OMRÅDET

Skärsätra ligger på en bergknalle. Längst ner vid det fortfarande fungerande Lidingötåget börjar till vänster om spåren Pyrolavägen som tangerar affärsområdet en bit upp på backen, fortsätter förbi de fyra sexvånings punkthusen med sina karakteristiska hörnbalkonger i "funkistil", vidare längs de trevånings lamellhusen som inramar parken, möter de sex 11-vånings punkthusen uppe vid krönet, som avslutas med en platå med ytterligare några trevåningslängor till höger och vänster.

Nedanför området ligger i söder och väster villor från skilda epoker, i norr finns ett mindre skogsparti som sträcker sig ner mot Kottlasjön i öster, där ytterligare enstaka villor tar vid. Längs Kottlasjöns västra strand ligger ett grupphusområde, byggt vid 70-talets slut, helt nära Skärsätra skola.

Parken, som låghusen sluter sig omkring, består till stora delar fortfarande av skog. Naturligtvis utglesad, dels på grund av tidens tand, dels på grund av de bostadsrättsinnehavare som med jämna mellanrum lägger in motioner om att området blivit alltför igenvuxet. Bland de höga tallarna står moderna lektorn, klätterrep och gungor men också en urkarvad stock att sitta på för de minsta. Blåbärsris och vildhallon växer i hörnorna under de höga granarna, gammaldags rosenbuskar kantar den lilla fotbollsplanen, som på vintrarna spolas till is. Närmre längorna är små grasmattor med prydnadsträd som blommar om våren, rosenplanteringar och enstaka häckar.

Walter Bauer, som avled 1994, var landskapsarkitekt med utbildning vid Experimentalfältets trädgårdsskola i Stockholm och Landbrukshögskolan i Köpenhamn. Han specialiserade sig så småningom på restaureringar av slottsträdgårdar med början i Gunnebo i Mölndal 1949. Men han var också mycket intresserad av modern arkitektur och ritade t ex de ursprungliga takträdgårdarna i Hötorgscity. 1990 gav han ut boken "Parker, trädgårdar och landskap - förnya och bevara", med teckningar av hustrun Lisa Bauer.

Hon berättade att makarnas samarbete i allmänhet gick ut på att hon gjorde de ritningar av området i funktion, som skulle visa hur det så småningom skulle te sig. Dessa skisser byggde på hans idéer. Walter Bauer samarbetade med arkitekterna och gav detaljerade instruktioner om t ex vilka växter som skulle planteras.²⁴ Bland hans efterlämnade papper fanns en beskrivning av området, avfattad på engelska av honom själv:

SKÄRSÄTRA LIDINGÖ

Arkitekter Jöran Curman och Nils Gunnartz, SAR. Landskapsarkitekt Walter Bauer, FST. Uppdragsgivare: HSB, Stockholm.

Bostadsområde med flerfamiljshus för ca 2000 boende. Byggt 1961-1964. Uppdelat i olika bostadsenheter om 12, 7 och 3 våningar tillsammans med ett affärsområde. Terrängen sluttar brant - huvudvägen från en nivå på +17 till +41.50. En stor del av

²⁴ Intervju med Lisa Bauer, november 1997

området är avsett för bilar, uppdelat på nivåer på utfyllda platser. I den sluttande terrängen har parkeringsplatser ordnats i omedelbar närhet av huvudingångarna, eller placerade på områden nära husen. Punkthusen L-M-N är hopbyggda med speciella parkeringsgarage.

Till varje hus hör ett litet inhägnat lek område för små barn. Ett större kombinerat grönområde är centralt placerat på en platå mellan husen A-F. Detta område går också utanför tomtens gräns till offentlig mark. Bostadsområdets byggherre har stått för kostnaderna med att erbjuda detta område, förutsatt att Lidingö stad är ansvarig för underhållet av grönområdets vägar och planteringar, såväl som lek områdena med lekmöbler o dyl.

Lekområdena är integrerade med den existerande terrängens klippor och växtlighet - Abies, Pinus, Quercus, Betula osv. 25 Lekmöblerna är gjorda för att möta olika åldersgruppers behov. De mindre barnen håller till i generöst tilltagna "lek-hagar", med stora sandlådor och låga bord för sandleksaker. Det finns områden med gungor och klätterställningar. Fasta parkbänkar och bord för vuxna, som i denna de boendes park har möjlighet att umgås med sina grannar. En mindre bollplan ligger mellan de flata klipporna och de utfyllda områdena. Bollplanen kan vattensprutas på vintern och bli skridskobana. Terrängen i allmänhet är lämplig för skidåkning. Gröna "park-korridorer" leder från bostadsområdet till de vilda delarna av landskapet på ännu obebyggt område ner mot Kottlasjön, med dess badstränder på sommaren och dess skridskois och skidbackar på vintern. I närheten ligger Långängen, ett gammalt gods med fält, ängar och skogar, som för all framtid kommer att bevaras som fritidsområde. 26

Mycket av de ursprungliga idéerna har bevarats. T ex de speciella lekmöbler som togs fram efter skisser av Lisa Bauer och andra medarbetare. Den skärm som kunde användas för många lekändamål - leka affär, hus mm är fortfarande kvar, om än sliten. Hela området ger annars idag ett välskött och omväxlande intryck. Det finns en generositet mot de boende i utformningen av parken, som är försedd med bänkar med eller utan bord framför.

LÄGET

Det som skiljer Skärsätraområdet från de andra flerbostadsområdena på ön är hur arkitekterna arbetat med naturen - inte mot den. Skogen finns kvar i parken och runt de norra delarna. Utblicken över den och den öppnare parknaturen runt villorna ger känslan av att trots att det är ett höghusområde bor man på landet, långt utanför stan. Ändå behöver man bara höja blicken åt väster från utsikt-bänken i parken och från en stor del av våningarna i de olika hustyperna för att se Stockholms karakteristiska silhuett en bit bort på andra sidan Värtan.

Längorna vid parken har balkongerna åt söder, väster eller öster med utsikt över planteringarna och lekplatserna, med höghusen i fonden åt norr. De yttre längorna längst upp på platån har balkongen åt väster med utsikt över ett litet skogsområde. En del av lägenheterna har utsikt över Värtan.

Höghusen har balkongerna i öster eller väster. Kommer man några våningar upp i husen har de flesta utsikt antingen över Värtan eller Kottlasjön, en del över

25 Ädelgran, tall, ek, björk

26 Walter Bauer: odaterad beskrivning av området avfattad på engelska, här i min översättning